ŽELJEZNE ZVIJERI

Uspon i pad

SAŠA DŽINO-MARKO GAČNIK-DAMIR ARSENIJEVIĆ

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

741.5

DŽINO, Saša
Željezne zvijeri [Elektronski izvor] : uspon i pad / [autor scenarija] Saša Džino, [autor ilustracija] Marko Gačnik. - El. knjiga. - Sarajevo : Muzej književnosti i pozorišne umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2021

Način pristupa (URL):
https://drive.google.com/file/d/1N4SpWHcIv69r3UR3o2Mw6n-ReZW9Frm_t/view?usp=sharing. - Nasl. s nasl. ekrana. - Opis izvora dana 16. 11. 2021

ISBN 978-9926-446-11-6

1. Gačnik, Marko

COBISS.BH-ID 46172934

SAŠA DŽINO - MARKO GAČNIK

ŽELJEZNE ZVIJERI
Uspon i pad

Sarajevo, 2021.

OD PRASKOZORJA TEHNOLOGIJE, OD OTKRIĆA VATRE DO ISKORIŠTAVANJA ENERGIJE UNUTAR ATOMA, KOMBINIRAJUĆI I UREĐUJUĆI PRIRODU OKO SEBE, ČOVJEK JE SEBI OLAKŠAVAO ŽIVOT. OVLADAO JE RAZNIM OBLICIMA ENERGIJE, OTKRIVAJUĆI IH JEDAN ZA DRUGIM, SVAKI EFIKASNIJI OD ONOG PRETHODNOG.

KATKAD BI SE TEHNOLOGIJA OKRENULA PROTIV NJEGA NAPRAVIVŠI MU ŠTETU UMJESTO KORIST. ONO ŠTO MU JE SLUŽILO SADA MU JE UZVRAĆALO.

KATASTROFE SU GA OPOMINJALE, ALI ON IH JE ZABORAVLJAO. POSTOJE MNOGI RECEPTI ZA KATASTROFU, NAPISANI GUSTOM MREŽOM SPLETA PROSTORNO-VREMENSKIH OKOLNOSTI.

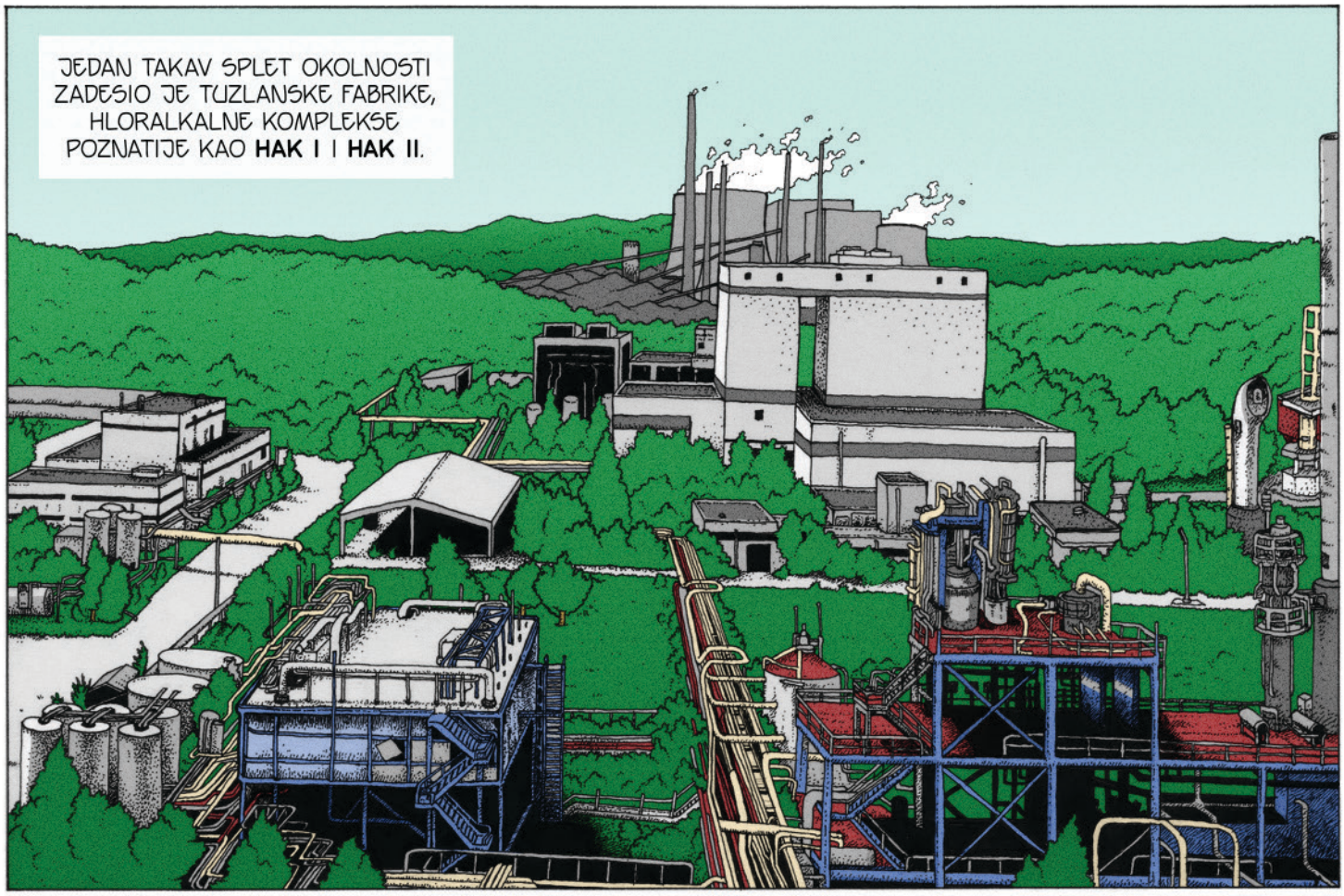
JEDAN TAKAV SPLET OKOLNOSTI ZADESIO JE TUZLANSKE FABRIKE, HLORALKALNE KOMPLEKSE POZNATIJE KAO **HAK I** I **HAK II**.

KADA JE DRUGI SVJETSKI RAT OKONČAN, IZ REVOLUCIJE I NARODNOOSLOBODILAČKE BORBE NASTALA JE JUGOSLAVIJA. PROLETERI ZAMIJENIŠE PUŠKE KRAMPAMA I LOPATAMA I POČEŠE GRADITI FABRIKE NA RUINAMA RATA.

UZ PAROLU **FABRIKE RADNICIMA-ZEMLJA SELJACIMA** IZNIKOŠE MNOGE FABRIKE. NA VALOVIMA SAMOUPRAVNOG SOCIJALIZMA NASTAO JE I HAK.

PRVA FAZA ŽELJEZNIH ZVIJERI, BUĐENJE I ODRASTANJE

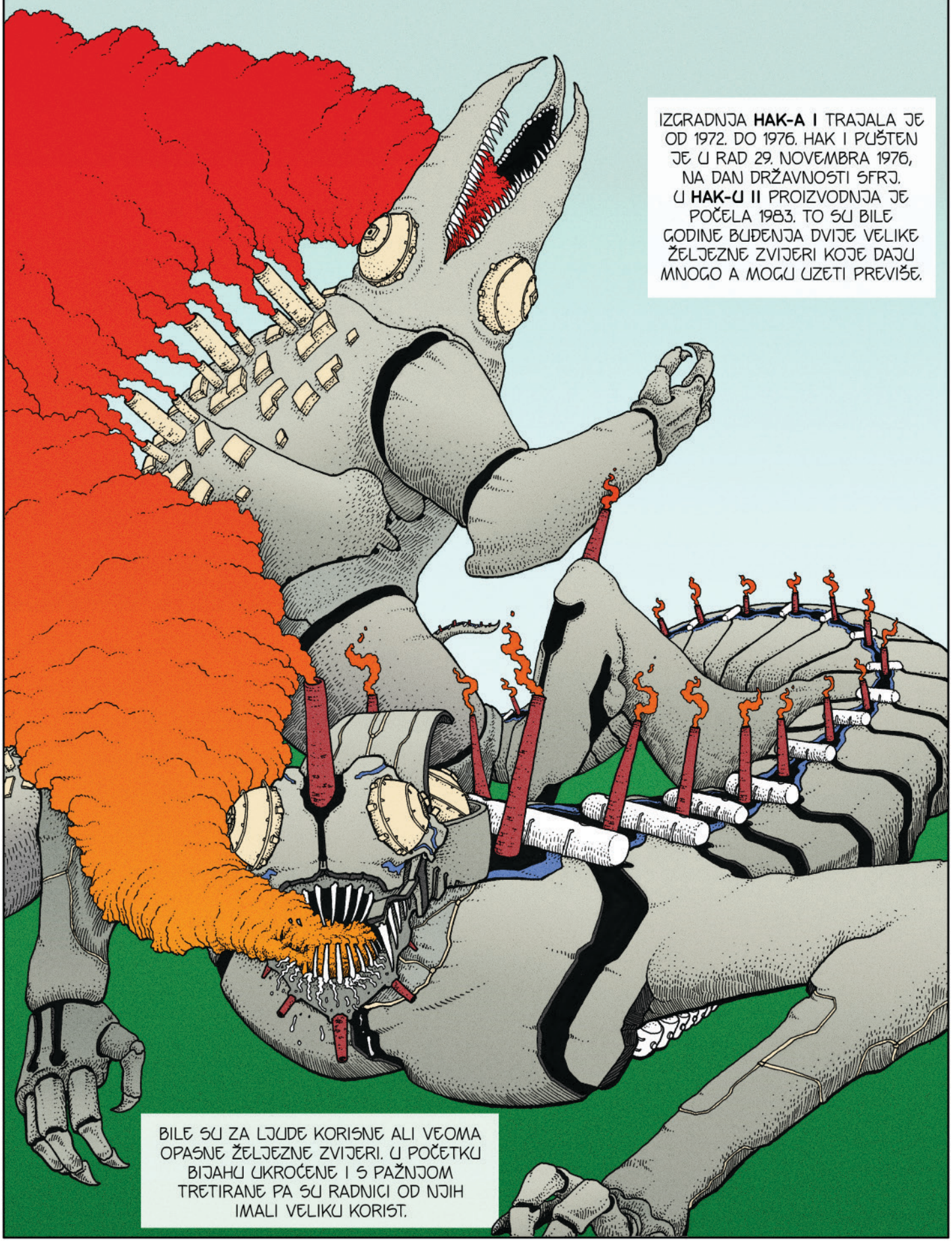

TO JE FABRIKA KOJA JE DOPRINOSILA MNOGO, DAVALA MNOGO, ALI ZA JEDNU NOĆ MOŽE DA UZME SVE. U FABRIKAMA SU SE STVARALE KORISNE I VRIJEDNE HEMIKALIJE.
MUNIB ČIČKUŠIĆ
PROIZVODILI SU SE POLIOL I TOLUENDIIZOCIJANAT (TDI), OSNOVNI ELEMENTI ZA PROIZVODNJU SPUŽVE I PUR-PJENE.
U UTROBI ZVIJERI NALAZILE SU SE OPASNE, OTROVNE, ZAPALJIVE I EKSPLOZIVNE MATERIJE. NJENIM KRVOTOKOM TEKU HLOR, PROPILEN I ŽIVA.
HEMIJSKI OTPAD SE ODLAGAO KOLIKO-TOLIKO PROPISNO.

„ZNAČI NIJE SE DOGODIO EKSCES TE VRSTE DA BI TUZLA BILA UGROŽENA U SMISLU DA BI ČITAV GRAD BIO; ALI TO NE ZNAČI DA ONA KUGLA PROPILENA NE MOŽE U JEDNOM TRENUTKU RAZNIJET DO POLA GRADA."

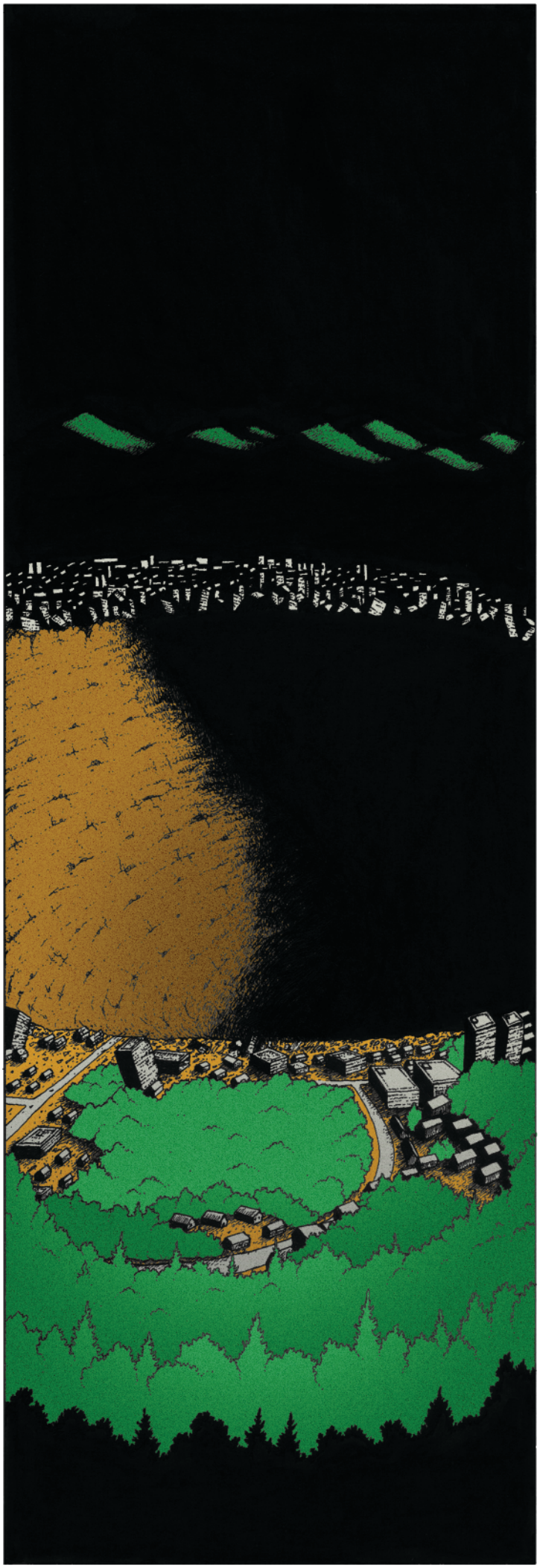

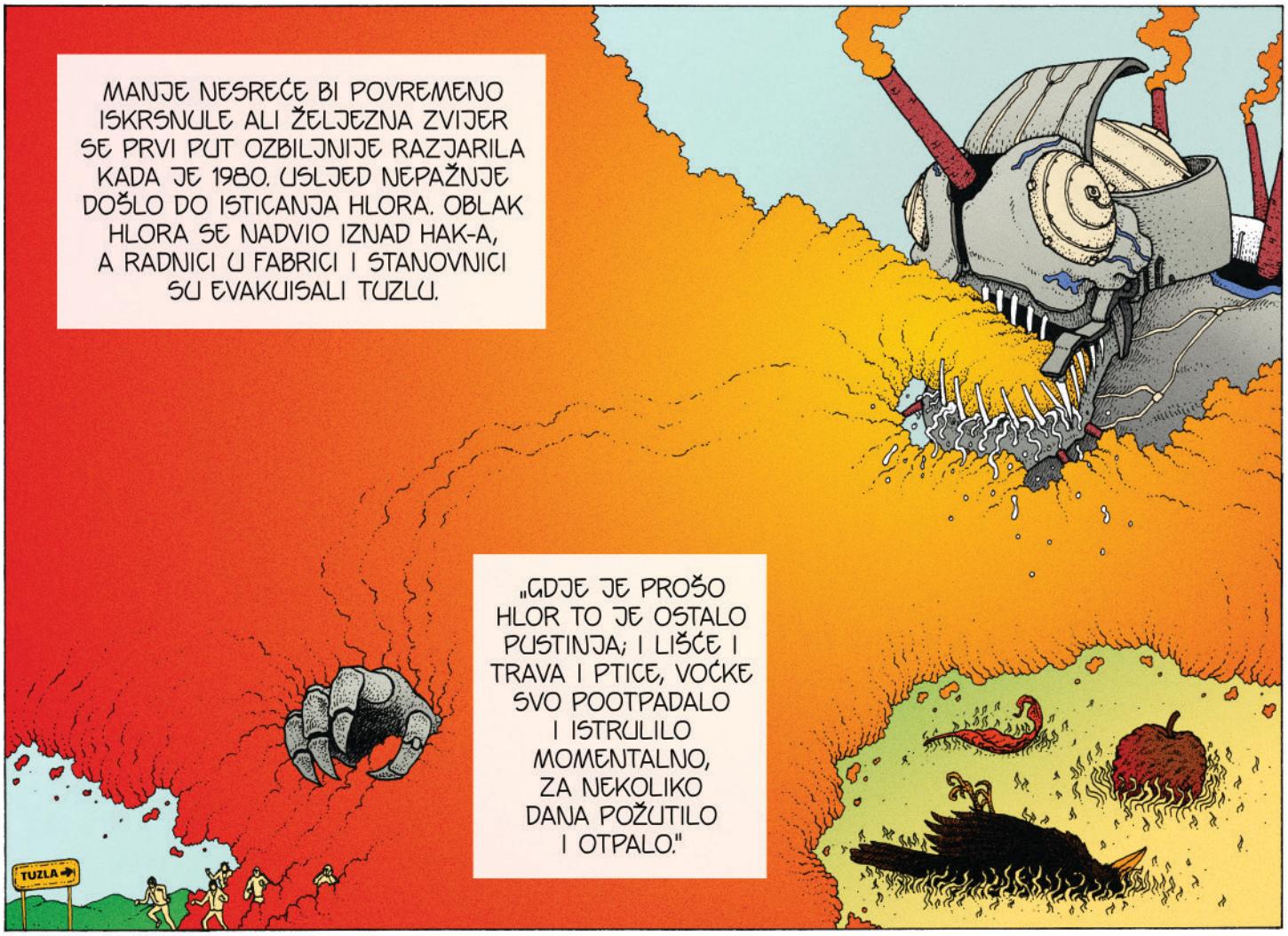
MANJE NESREĆE BI POVREMENO ISKRSNULE ALI ŽELJEZNA ZVIJER SE PRVI PUT OZBILJNIJE RAZJARILA KADA JE 1980. USLJED NEPAŽNJE DOŠLO DO ISTICANJA HLORA. OBLAK HLORA SE NADVIO IZNAD HAK-A, A RADNICI U FABRICI I STANOVNICI SU EVAKUISALI TUZLU.
„GDJE JE PROŠO HLOR TO JE OSTALO PUSTINJA; I LIŠĆE I TRAVA I PTICE, VOĆKE SVO POOTPADALO I ISTRULILO MOMENTALNO, ZA NEKOLIKO DANA POŽUTILO I OTPALO."
TUZLA

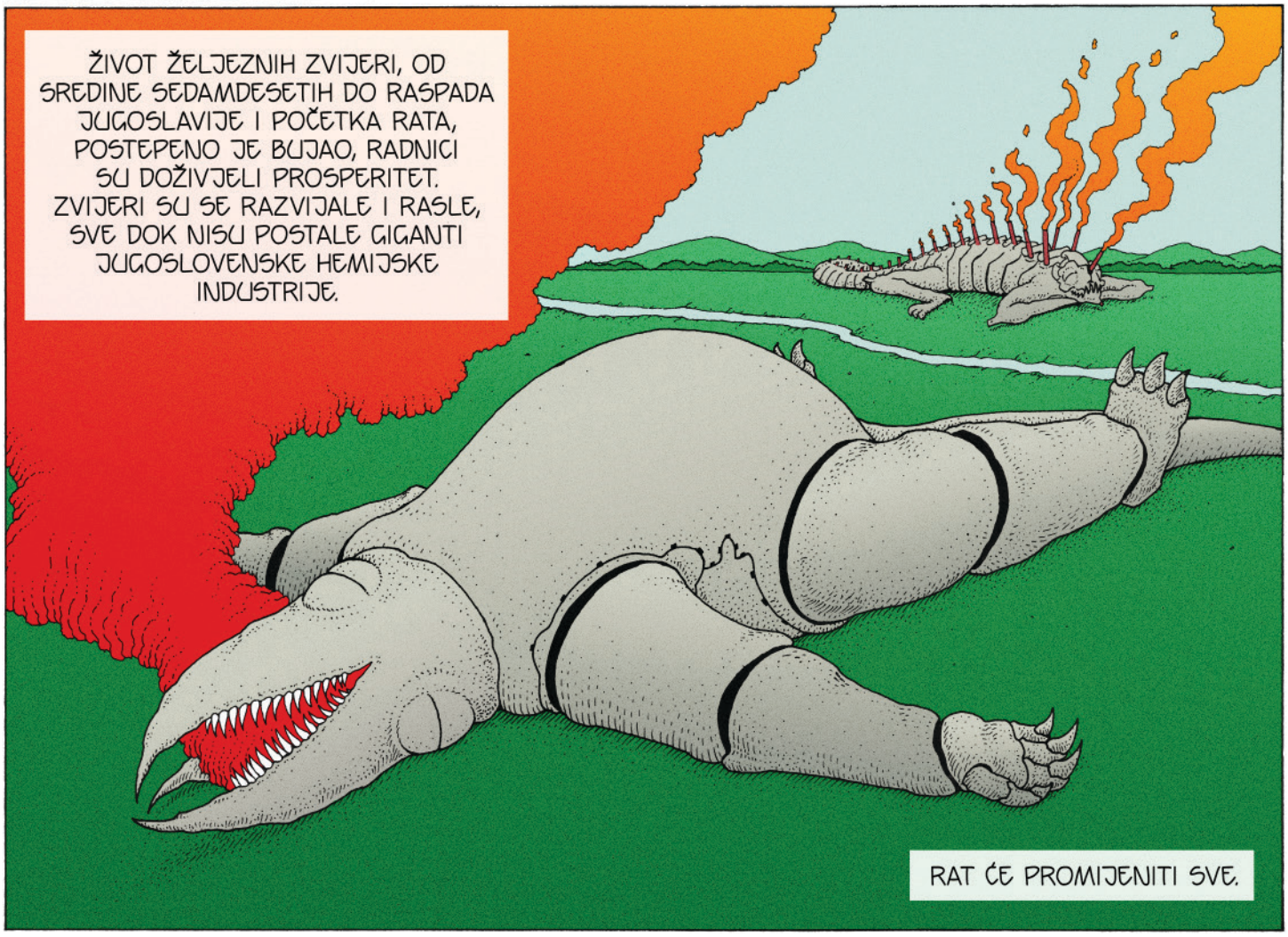
ŽIVOT ŽELJEZNIH ZVIJERI, OD SREDINE SEDAMDESETIH DO RASPADA JUGOSLAVIJE I POČETKA RATA, POSTEPENO JE BUJAO, RADNICI SU DOŽIVJELI PROSPERITET. ZVIJERI SU SE RAZVIJALE I RASLE, SVE DOK NISU POSTALE GIGANTI JUGOSLOVENSKE HEMIJSKE INDUSTRIJE.
RAT ĆE PROMIJENITI SVE.

DRUGA FAZA ŽELJEZNIH ZVIJERI, RAT I RANE

ZBOG NIZA PROBLEMA 1991. ŽELJEZNE ZVIJERI SU RAZDVOJENE. DOŠLO JE DO PODJELE POLIURETANSKE HEMIJE, **HAK II** SE ODVOJIO OD **HAK-A I**. ZVIJERI SU PREIMENOVANE I SADA SE **HAK I** ZOVE **POLIHEM**, A **HAK II TDI**.

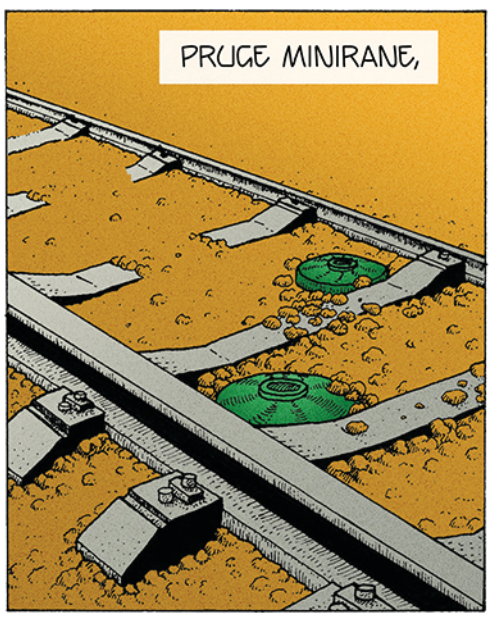

EVO OVAKO, MI SMO U RATU... MI SMO RAT DOČEKALI POGON JE RADIO. KAD NAM JE GRANATA PALA NA TERMOELEKTRANU TAD SMO ZAUSTAVILI POGON; ZNAČI ELEKTROLIZA JE RADILA, PROIZVODILA VODONIK, PROIZVODILA HCI, HIPOHLORIT; JER SMO IMALI HLORA OKO 308 TONA JE BILO KAD JE RAT DOŠO. 306 TONA U REZERVOARIMA. KAD JE RAT DOŠO, KAD JE POGOĐENA TERMOELEKTRANA TU VEČE SMO ZAUSTAVILI POGON.
ENES HUSARIĆ

GRANATIRANJE TUZLE ZADALO JE PRVE RANE ŽELJEZNIM ZVIJERIMA. ZBOG NJIHOVE DELIKATNE PRIRODE I OSJETLJIVE UNUTRAŠNJOSTI, POGODAK U PRAVO MJESTO MOGAO JE DOVESTI DO GLOBALNE KATASTROFE.

ZNAČI NAS JE RAT ZATEKAO S NEKIH 300 TONA HLORA I MI SMO TAJ HLOR SAV OBLOŽILI SOLI. MORALI SMO U SLUČAJU GRANATA. ZNAČI NAPRAVILI SMO RED SOLI, OTPRILIKE DO JEDNO 2 DO 2,5 METRA PALETE SOLI SU NAREDANE SVE OKOLO, SVE ZATVORENO I TUNEL SMO NAPRAVILI.

KRATKOVIDOST RATNIH ODLUKA MOGLA JE IZAZVATI EKOLOŠKU KATASTROFU I TROVANJE STANOVNIŠTVA U CIJELOJ REGIJI, OD AUSTRIJE DO MAĐARSKE. I PORED UPOZORENJA, BOMBARDOVANJE JE NASTAVLJENO.

AL DOBRO, SREĆA, ONI SU GAĐALI ELEKTROLIZU, 7 GRANATA JE PALO; PALO JE NA KROV ELEKTROLIZE, USRED ELEKTROLIZE, I DAN DANAS MOŽEŠ OTIĆ I VIDJET GDJE JE PALA ONDJE; DRUGA NA ĆOŠAK ELEKTROLIZE; ONE SU PALE TAM IZA HLORNIH REZERVOARA, MAŠILI SU HLORNE REZERVOARE.

U SLUČAJU DA SE GRANATIRANJE FABRIKA NASTAVI, REČENO JE DA ĆE SE CISTERNE S HLOROM POSTAVITI NA LINIJE FRONTA, GDJE BI ZASIGURNO BILE POGOĐENE.

„'93. ME PREBACE U NAMJENSKU PROIZVODNJU, ZA PROIZVODNJU EKSPLOZIVA, ODNOSNO **MATERIJA B** TAKO SMO ZVALI, NIJE EKSPLOZIV. MATERIJA B. POGINO NAM ENES ARNAUTOVIĆ, BEGO... ONI SU EKSPERIMENTISALI U INSTITUTU, KAD SMO DOL MI RADILI NA HAK-U, KAD SMO SVE TO NAPRAVILI OTIŠLI SU NA INSTITUT DA UTVRDE TO TAČNO. ŠTA SE DESILO NIKO NE ZNA."

RANE NA ŽELJEZNIM ZVIJERIMA BILE SU SAMO POČETAK NJIHOVOG RASPADA. IZ RANA JE PROCURILA ZA LJUDE I OKOLIŠ OTROVNA KRV, ZAGADIVŠI ZEMLJU I RIJEKU JALU.

TREĆA FAZA ŽELJEZNIH ZVIJERI, BOLEST I AGONIJA

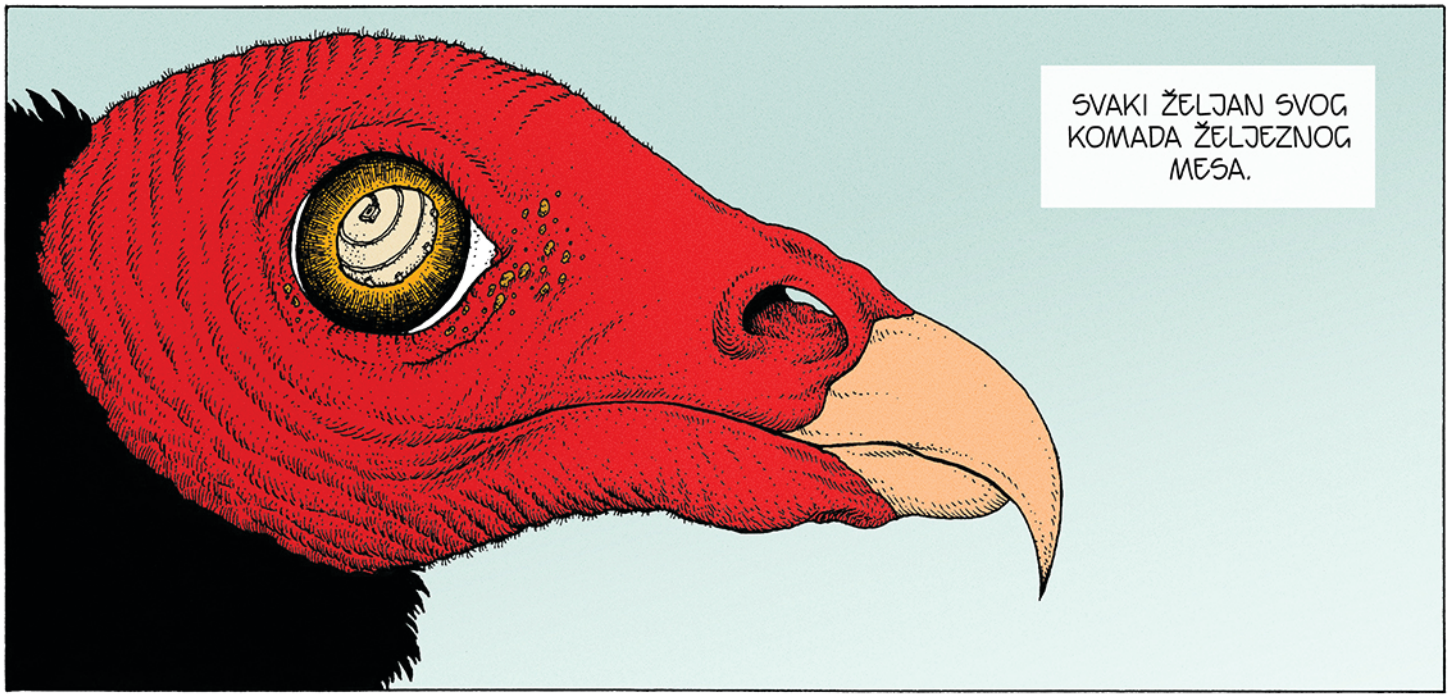
SVAKI ŽELJAN SVOG KOMADA ŽELJEZNOG MESA.

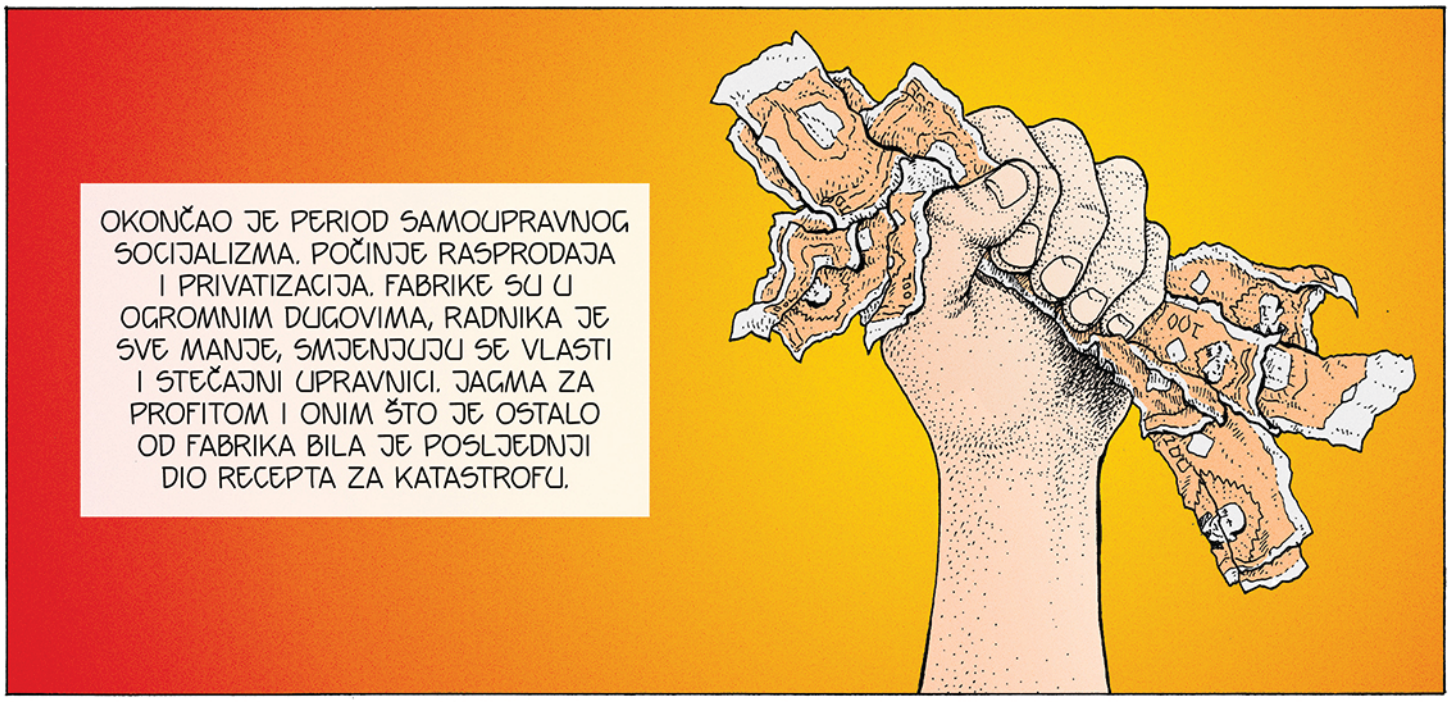
OKONČAO JE PERIOD SAMOUPRAVNOG SOCIJALIZMA. POČINJE RASPRODAJA I PRIVATIZACIJA. FABRIKE SU U OGROMNIM DUGOVIMA, RADNIKA JE SVE MANJE, SMJENJUJU SE VLASTI I STEČAJNI UPRAVNICI. JAGMA ZA PROFITOM I ONIM ŠTO JE OSTALO OD FABRIKA BILA JE POSLJEDNJI DIO RECEPTA ZA KATASTROFU.

LOPOVI!
LOPOVI!
LOPOVI!
LOPOVI!
RADNICI SU PROTESTIMA BJESOMUČNO POKUŠAVALI ZAUSTAVITI ONO ŠTO SE NIJE MOGLO ZAUSTAVITI. ŽELJELI SU SAČUVATI ONO ŠTO IM JE PRIPADALO I OD ČEGA SU ŽIVJELI ALI BUJICA PROPASTI BILA JE NEZAUSTAVLJIVA.

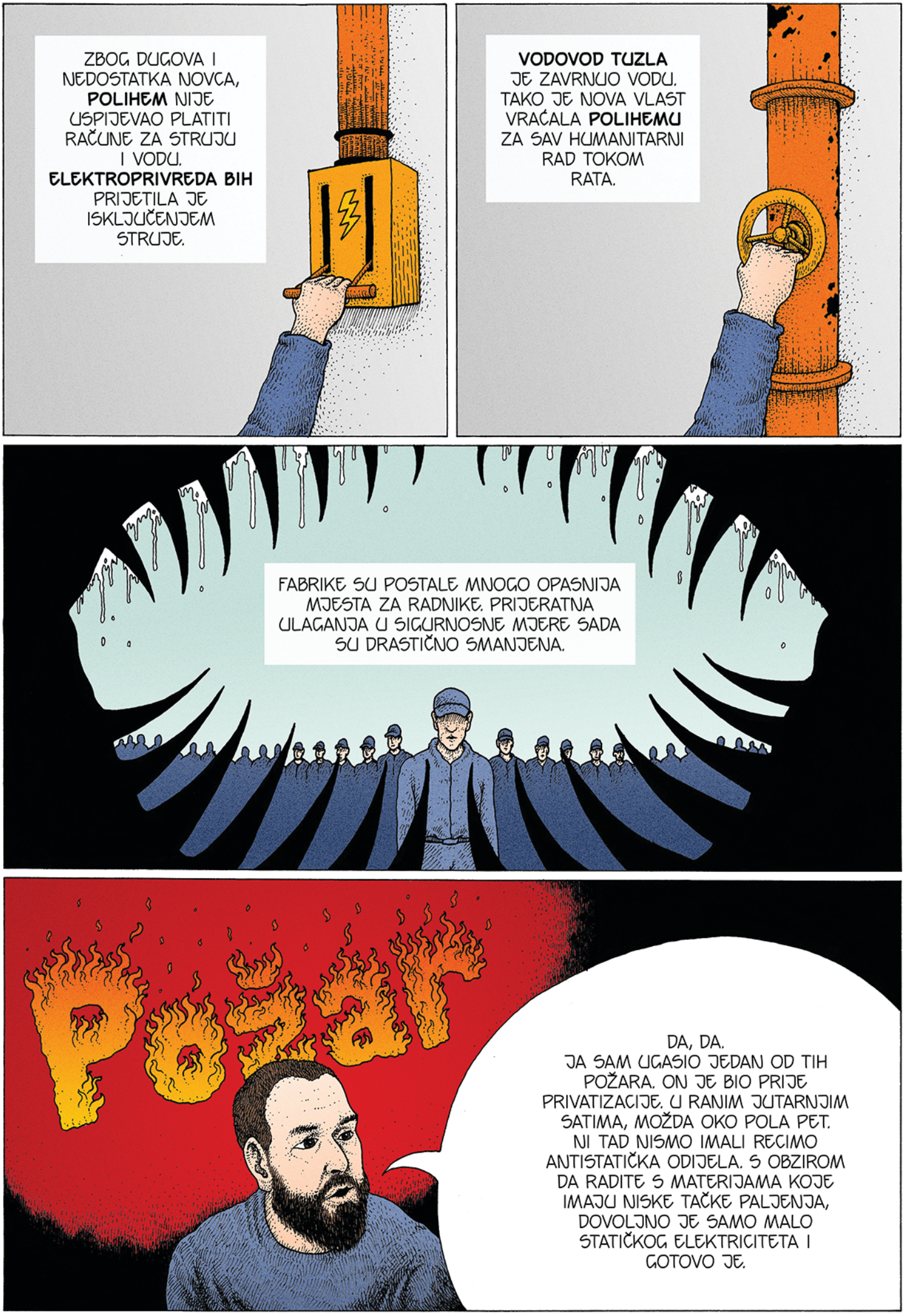
ZBOG DUGOVA I NEDOSTATKA NOVCA, **POLIHEM** NIJE USPIJEVAO PLATITI RAČUNE ZA STRUJU I VODU. **ELEKTROPRIVREDA BIH** PRIJETILA JE ISKLJUČENJEM STRUJE.
VODOVOD TUZLA JE ZAVRNUO VODU. TAKO JE NOVA VLAST VRAĆALA **POLIHEMU** ZA SAV HUMANITARNI RAD TOKOM RATA.
FABRIKE SU POSTALE MNOGO OPASNIJA MJESTA ZA RADNIKE. PRIJERATNA ULAGANJA U SIGURNOSNE MJERE SADA SU DRASTIČNO SMANJENA.
POŽAR
DA, DA. JA SAM UGASIO JEDAN OD TIH POŽARA. ON JE BIO PRIJE PRIVATIZACIJE. U RANIM JUTARNJIM SATIMA, MOŽDA OKO POLA PET. NI TAD NISMO IMALI RECIMO ANTISTATIČKA ODIJELA. S OBZIROM DA RADITE S MATERIJAMA KOJE IMAJU NISKE TAČKE PALJENJA, DOVOLJNO JE SAMO MALO STATIČKOG ELEKTRICITETA I GOTOVO JE.

„U JEDNOM MOMENTU JA SAM VIDIO, NEBO JE POSTALO NARNADŽASTO. KAD JA POGLEDAH DOLE, OVAKO, SA STRANE VIDIM JA PLAMEN JE OGROMAN!"

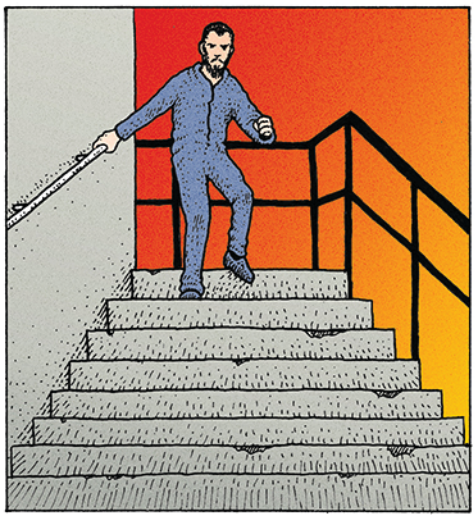

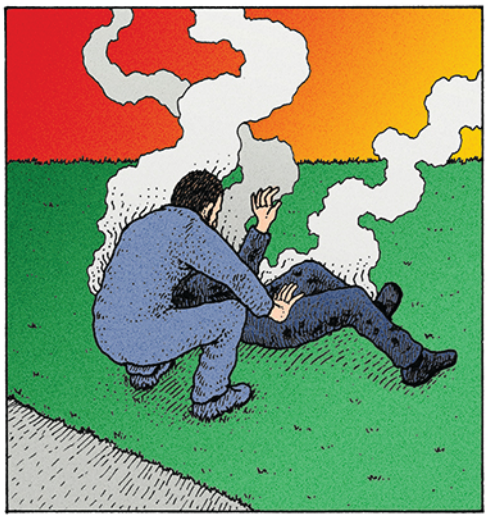

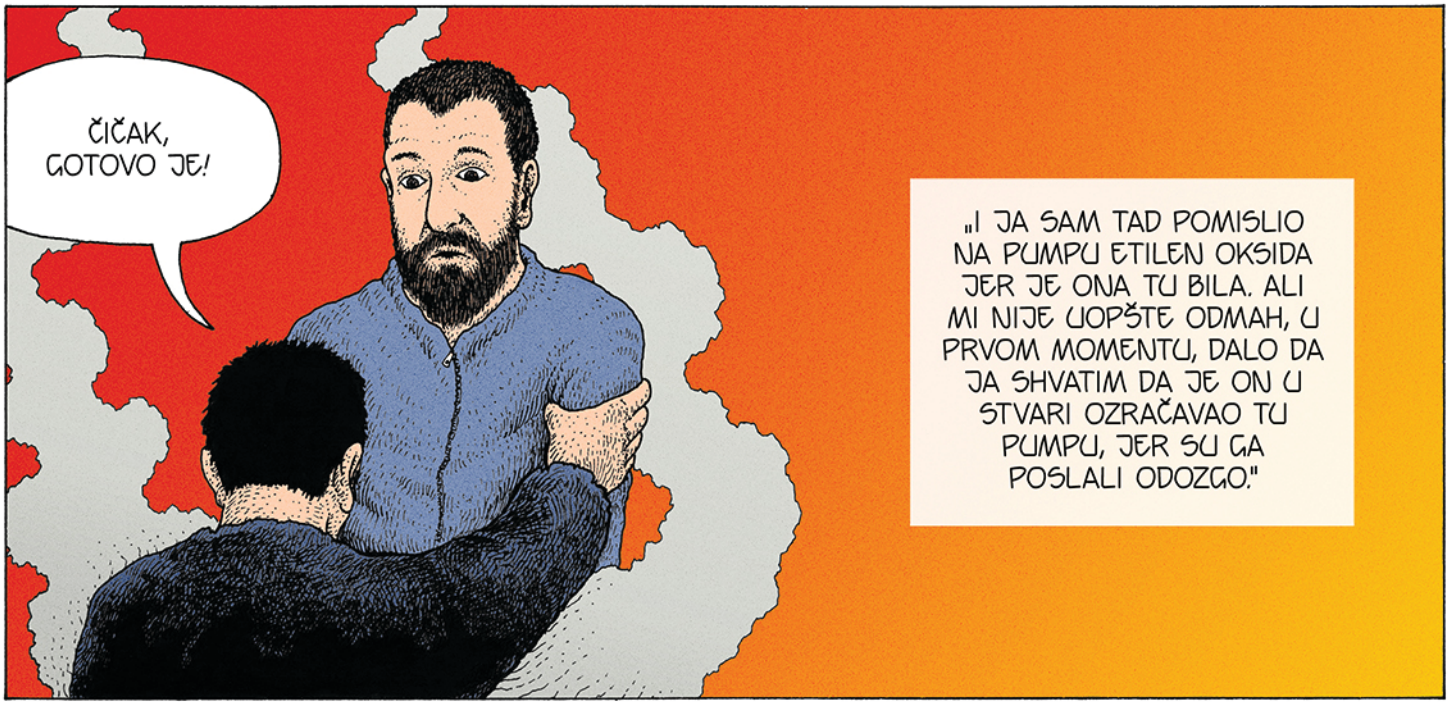

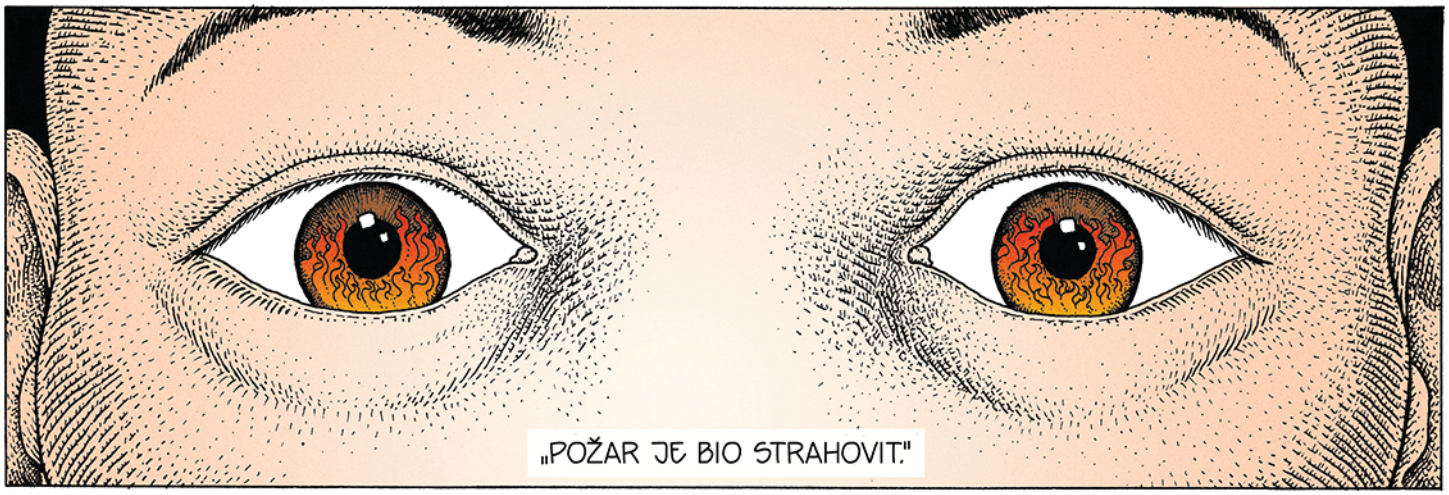
„POŽAR JE BIO STRAHOVIT."

„JER KAD IMATE TAKVO OSLOBAĐANJE TOPLOTE, DA VAM JEDNOSTAVNO PALI KOŽU S LICA, VI NE MOŽETE PRIĆI! JA SAM NA PEDESET METARA BIO! ALI JA NE MOGU DA PRIĐEM!"

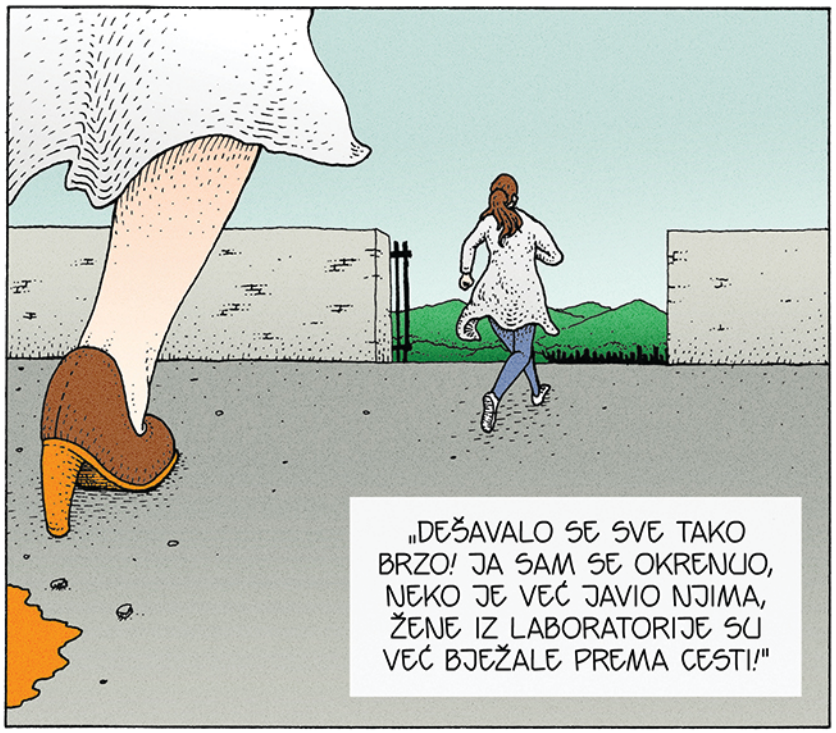
„DEŠAVALO SE SVE TAKO BRZO! JA SAM SE OKRENUO, NEKO JE VEĆ JAVIO NJIMA, ŽENE IZ LABORATORIJE SU VEĆ BJEŽALE PREMA CESTI!"

„ALI JA SAM ZNAO DA SE TO MORA ZAUSTAVITI. JER MI TU NI KOD KUĆE NEĆEMO BITI SIGURNI. TO SE ZNA."

„SVA SREĆA, BILO JE TU, NEKO JE OSTAVIO VELIKU BUNDU NEKAKVU NA POGONU."

JEDNA OD ŽELJEZNIH ZVIJERI, **TDI**, NEKADAŠNJI **HAK II**, NAKON DUGOG NIZA GODINA BEZ IKAKVE PROIZVODNJE, POTPUNO JE UGAŠENA 2004. POSTROJENJA SU ISIJEČENA I PRODATA U STARO ŽELJEZO.

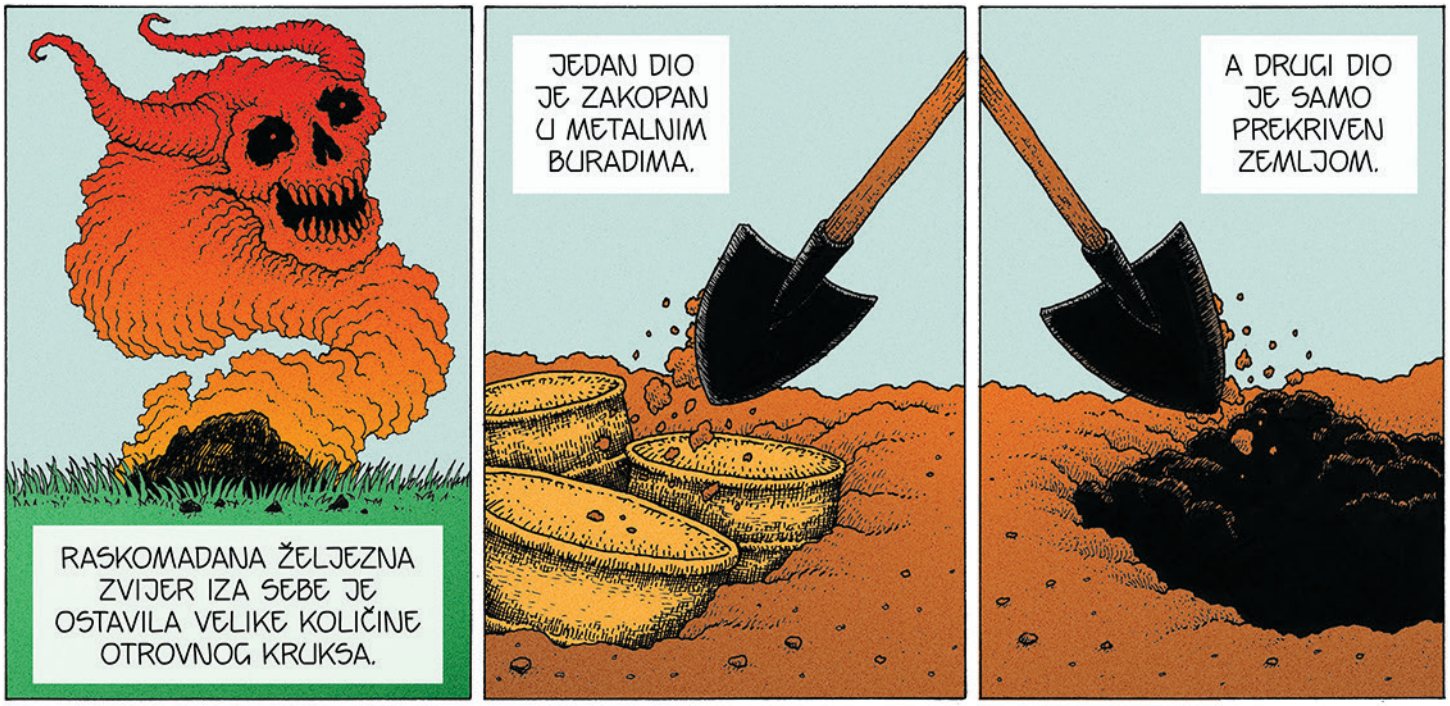
RASKOMADANA ŽELJEZNA ZVIJER IZA SEBE JE OSTAVILA VELIKE KOLIČINE OTROVNOG KRUKSA.
JEDAN DIO JE ZAKOPAN U METALNIM BURADIMA.
A DRUGI DIO JE SAMO PREKRIVEN ZEMLJOM.

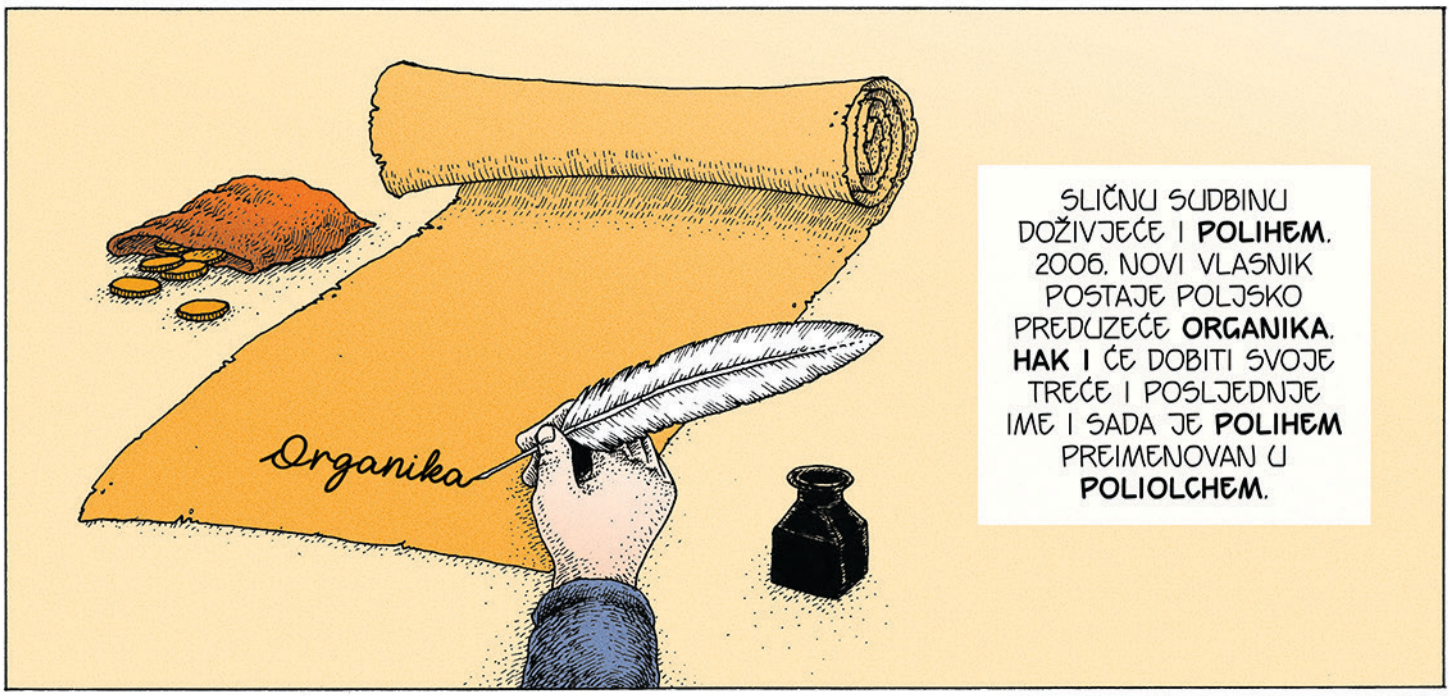
Organika
SLIČNU SUDBINU DOŽIVJEĆE I **POLIHEM**. 2006. NOVI VLASNIK POSTAJE POLJSKO PREDUZEĆE **ORGANIKA**. **HAK I** ĆE DOBITI SVOJE TREĆE I POSLJEDNJE IME I SADA JE **POLIHEM** PREIMENOVAN U **POLIOLCHEM**.

PORED SVIH OBEĆANJA NOVOG VLASNIKA, FABRIKA OTPUŠTA RADNIKE I PRESTAJE S PROIZVODNJOM. POČINJE SE REZATI TIJELO ŽELJEZNE ZVIJERI, KOMAD PO KOMAD. NJENI ŽELJEZNI ORGANI I MESO PRODAJU SE U STARO GVOŽĐE. ELEKTROLIZA, OSNOVA ZA DALJNJU PROIZVODNJU, MEĐU PRVIMA JE ISJEČENA I PRODATA KAO STARO ŽELJEZO.

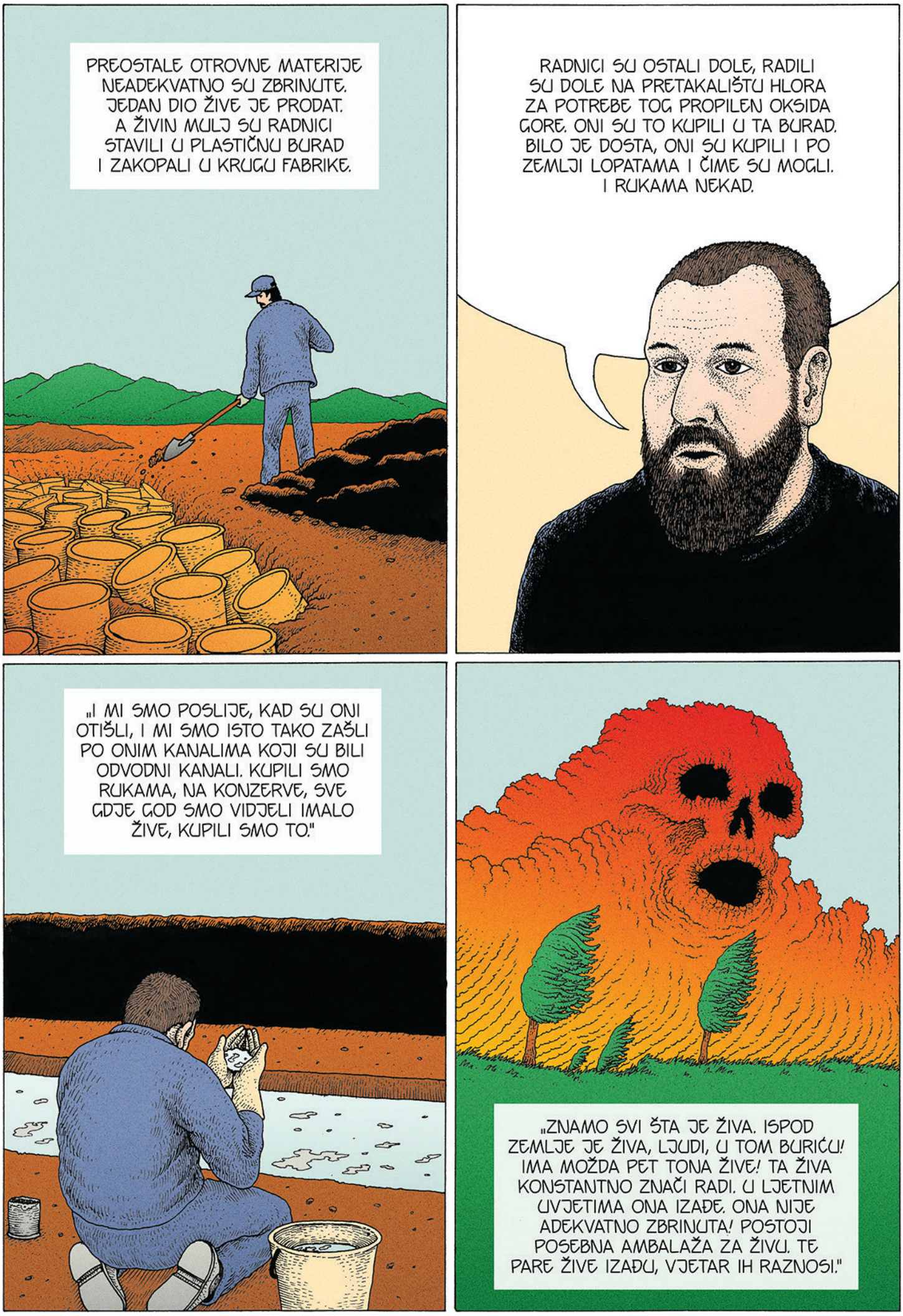
PREOSTALE OTROVNE MATERIJE NEADEKVATNO SU ZBRINUTE. JEDAN DIO ŽIVE JE PRODAT. A ŽIVIN MULJ SU RADNICI STAVILI U PLASTIČNU BURAD I ZAKOPALI U KRUGU FABRIKE.
RADNICI SU OSTALI DOLE, RADILI SU DOLE NA PRETAKALIŠTU HLORA ZA POTREBE TOG PROPILEN OKSIDA GORE. ONI SU TO KUPILI U TA BURAD. BILO JE DOSTA, ONI SU KUPILI I PO ZEMLJI LOPATAMA I ČIME SU MOGLI. I RUKAMA NEKAD.
„I MI SMO POSLIJE, KAD SU ONI OTIŠLI, I MI SMO ISTO TAKO ZAŠLI PO ONIM KANALIMA KOJI SU BILI ODVODNI KANALI. KUPILI SMO RUKAMA, NA KONZERVE, SVE GDJE GOD SMO VIDJELI IMALO ŽIVE, KUPILI SMO TO."
„ZNAMO SVI ŠTA JE ŽIVA. ISPOD ZEMLJE JE ŽIVA, LJUDI, U TOM BURIĆU! IMA MOŽDA PET TONA ŽIVE! TA ŽIVA KONSTANTNO ZNAČI RADI. U LJETNIM UVJETIMA ONA IZAĐE. ONA NIJE ADEKVATNO ZBRINUTA! POSTOJI POSEBNA AMBALAŽA ZA ŽIVU. TE PARE ŽIVE IZAĐU, VJETAR IH RAZNOSI."

ČETVRTA FAZA ŽELJEZNIH ZVIJERI, SMRT I RASPAD

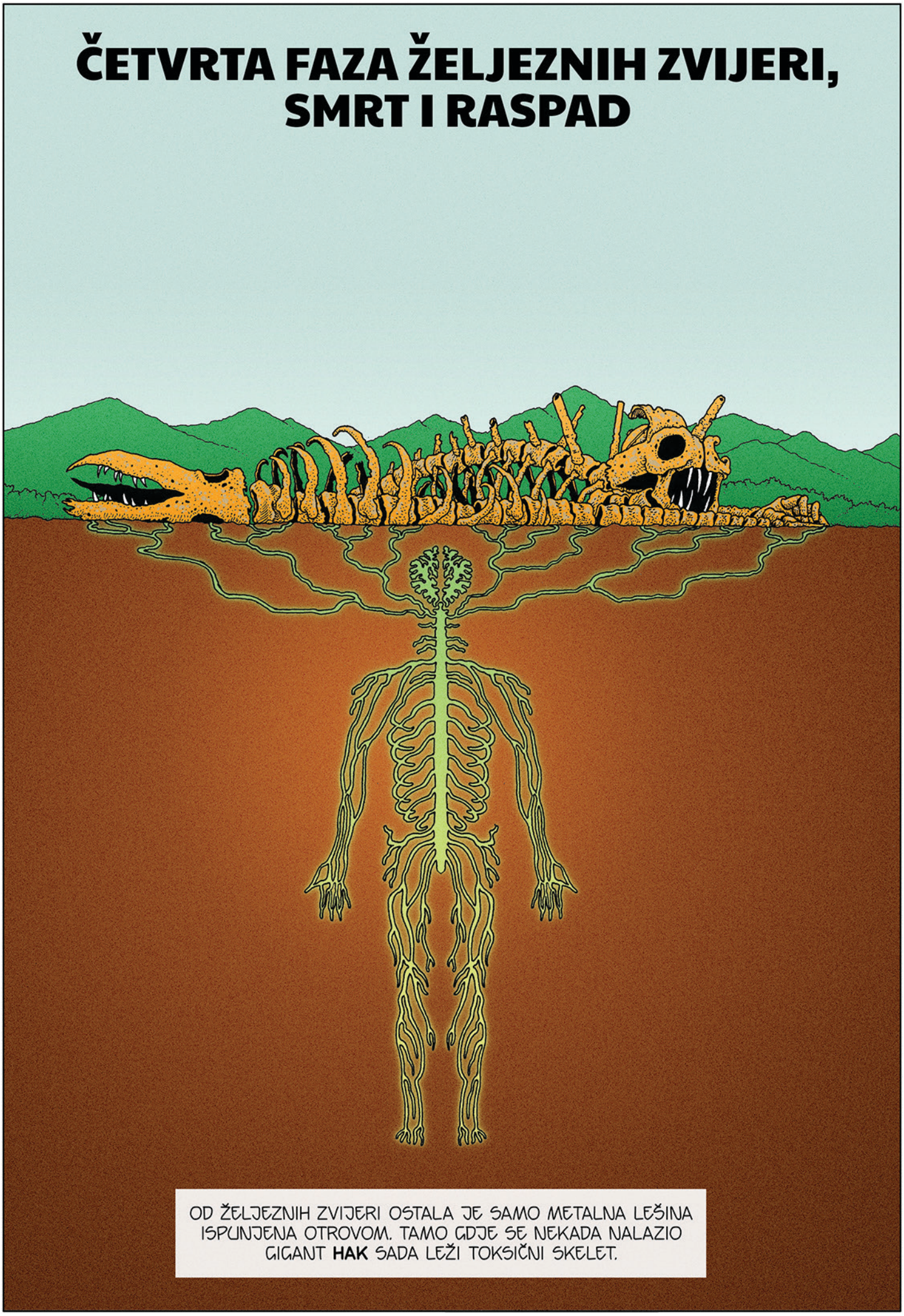

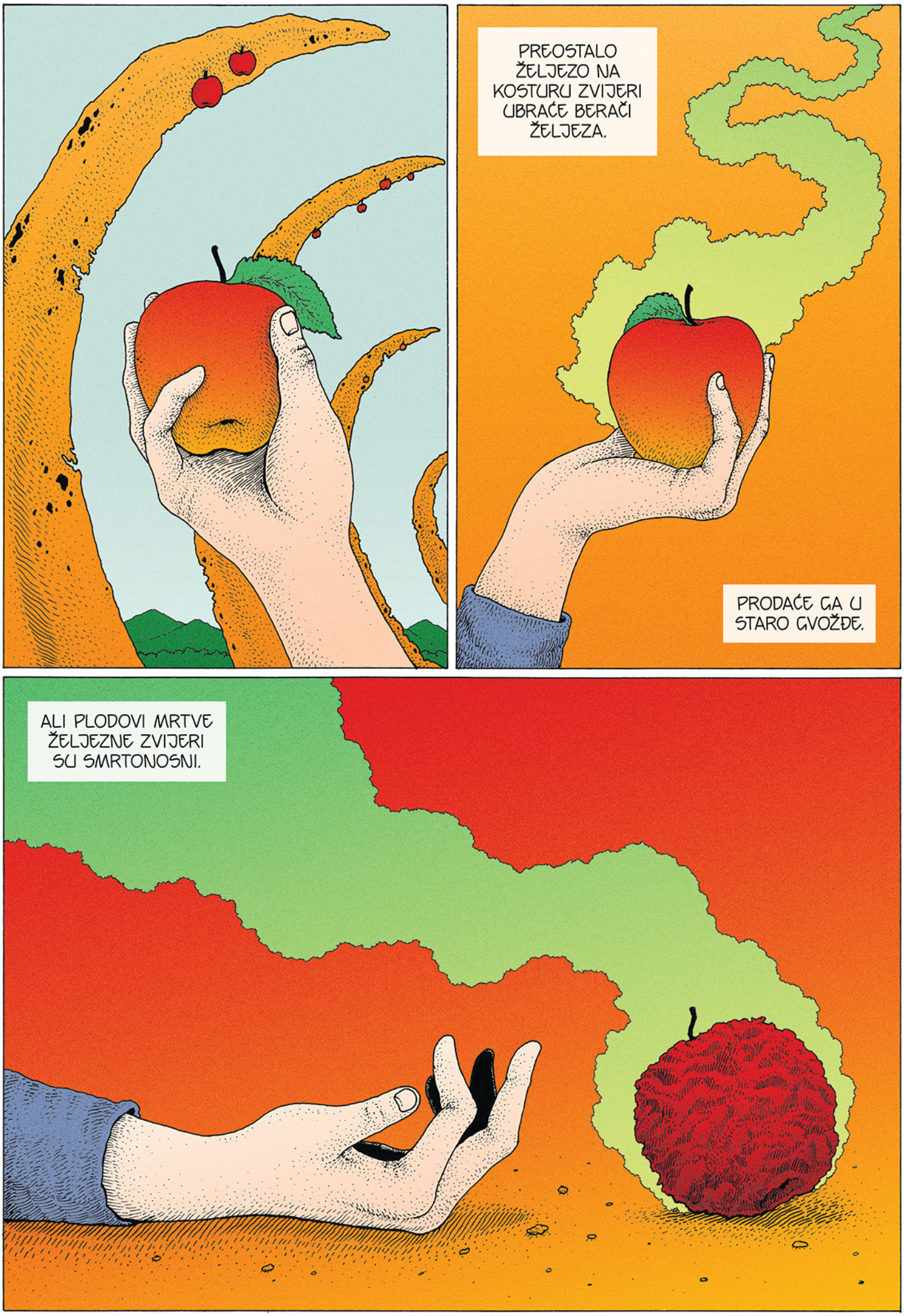
PREOSTALO ŽELJEZO NA KOSTURU ZVIJERI UBRAĆE BERAČI ŽELJEZA.
PRODAĆE GA U STARO GVOŽĐE.
ALI PLODOVI MRTVE ŽELJEZNE ZVIJERI SU SMRTONOSNI.

NA KRAJU SU POSTALE NAJOPASNIJE. RASPAD FABRIKA TIHO TRUJE ZEMLJU I VODU, A OSTACI NJIHOVOG SKELETA LEŽE KAO TEMPIRANE EKOLOŠKE BOMBE. U NJIHOVIM KOSTIMA I U GROBLJU HEMIJSKE INDUSTRIJE I DALJE SE NALAZE ZAPALJIVE, EKSPLOZIVNE I OTROVNE MATERIJE.

Izdavač:
Muzej književnosti i pozorišne umjetnosti
Bosne i Hercegovine

Za izdavača:
Šejla Šehabović

Autor scenarija:
Saša Džino

Autor ilustracija:
Marko Gačnik

Urednik:
Damir Arsenijević

Dizajn i DTP:
Marko Gačnik

Lektura:
Šejla Šehabović

U stripu su korišteni istraživački intervjui koje je Damir Arsenijević vodio u okviru platforme Zemlja-Voda-Zrak i materijali iz dokumentarnog filma “Hak - mjesto straha”.

Organizacija CCFD - Terre Solidaire omogućila je produkciju ovog stripa.

MUZEJ KNJIŽEVNOSTI I POZORIŠNE UMJETNOSTI BIH

Organizacija CCFD - Terre Solidaire omogućila je produkciju ovog stripa.